

## 1923-1938 DÖNEMİ EKONOMİSİNİN ATATÜRK'ÜN EKONOMİK VE MALİ GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Kemal TURAN  
Gelirler Başkontrolörü

### CUMHURİYET ÖNCESİ EKONOMİK VE MALİ YAPIMIZIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özellikle Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki uygulamaları değerlendirilmek için Cumhuriyetimizin kurucusu K.Atatürk'ün ekonomik ve mali konulardaki düşüncelerini ve uygulamalarını bilmemiz gerekmektedir. Atatürk'ün ekonomik ve mali anlayışını açıklarken de öncelikle O'nun Osmanlı Devletinin ekonomik ve mali yapısının değerlendirilmesini belirlemekte yarar vardır. Atatürk'ün Osmanlı dönemine ilişkin değerlendirmeleri Cumhuriyetimizin ilk uygulamalarında etkisini göstermektedir.

Kemal Atatürk, Meclis'te 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmada, ekonomik yönden geri kalışımızın nedenlerini şöyle değerlendirmiştir;

*"Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asri vesaiti nakliyenin mefkudiyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiye himaye edememesi gibi meva-niün refi lâzımdır. Bu noktada bilhassa mahsulâtı ziraiyemizi mümasıl mahsulâtı ecnebiyeye karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefaleti iktisadiyeye mahkûm eden mülga kapitülâsyonların fecaatını hatırlatmadan geçemem. Malûmunuzdur ki memleketimiz iktisadi teşkilât ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdî iktisat kıymetleri de serbest mübarezeyle mutavemet edebilecek dereceye vâsıl olmamıştı. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemiyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülâsyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet noktai nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuabatı iktisadiyemize bu sayede hâkimi mutlak olmuşlardı.*

*Efendiler! Bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gay-rimeşru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun sadaları). Rakiple-rimiz bu suretle inkişafa müsait sanayiimizi de mahvettiler. Zi-raatimizi de rahnedar eylediler. İnkişaf ve tekâmülü iktisadi ve maliyemizin önüne geçtiler.(1)*

(1) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Türk Inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları I, 1961, Ankara, s. 225-226

Atatürk'ün ekonomik çöküş nedenlerini etraflıca ortaya koyduğu konuşmasında bunları şöyle sıralamaktadır;

- Tanzimatın açtığı serbest ticaret dönemi, Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de kapitülasyon zincirleriyle bağlamıştır.

- Kişisel ekonomik değerler serbest rekabete dayanacak güce ulaşmamıştır.

- Ulaşım yolları yetersizdir.

- Tarım ürünleri yabancı ülke ürünlerine karşı korunmamıştır.

- Çiftçilerin çıkarlarına aykırı değişim yöntemleri uygulanmaktadır ve koruyucu yasalar yoktur.

- Örgütlenme ve kişisel ekonomik değerler açısından ekonomi alanında bizden çok güçlü olanlar, ülkemizde ayrıcalıklı durumda bulunuyorlardı, temettü vergisi vermiyorlardı.

- Gümrükler yabancıların ellerindeydi, yabancılar istedikleri zaman malları istedikleri koşullarda ülkeye sokuyorlardı. Bu nedenle yabancılar, ekonominin bütün dallarında kesin egemen olmuşlardı.

- Yabancıların bu yıkıcı ve adaletsiz rekabeti ülke sanayiini yıkmış, tarımsal yapıyı bozmuş, böylece ekonomik ve mali gelişmemizi engellemiştir.

Mustafa Kemal Türkiye İktisat Kongresi'ni açarken 17.2.1923 tarihinde yaptığı konuşmada, Osmanlı dönemini nasıl değerlendirdiğini örneklerle ortaya koyuyor, Osmanlı Devletinin gerileme nedenlerini şöyle açıklıyordu:

*"Efendiler, tarih, milletlerin itilâ ve inhitatı esbabını ararken birçok siyasî, askerî, içtimaî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler, hâdisatı içtimaiyede müessirdir. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatile, itilâsile, intitatile alâkadar ve münasebettar olan milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu hakikat, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlûbiyetler, izmihlâl ve felâketler, bunların, kâffesi; vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkardır. Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir. Efendiler, bir milletin esbabı hayatiyesini, refah ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla işigal etmemesi nazarı dikkati calib bir keyfiyettir. Fakat biz itiraf etmiye mecburuz ki, iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan*

*doğruya esbabı hayatiyesile iştigal edememesi, o milletin yaşadığı edvar ile ve edvarı tesbit eden tarihile çok alâkadardır. Binaenaleyh biz de eğer itigal edememiş isek, esbabı hakikiyesini geçirdiğimiz edvarla ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Fakat böyle bir tetkik yaptığımız zaman, maatteessüf itirafa mecburuz ki, biz henüz şimdiye kadar hakikî ilmî müspet mânasile millî bir devir yaşayamadık. Binaenaleyh millî bir tarihe malik olmadık. Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlıyalım. Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai, milletin arzusu, âmâlî ve ihtiyacı hakikiyesi noktai nazarından değil, belki şunun bunun âmâlî mahsusasını, ihtirasatını tatmin noktai nazarından vukubulmuştur."*(2)

Kemal Atatürk, tarihin ulusları yükseliş ve çöküşlerini siyasal, askeri, toplumsal ve benzeri birçok nedenlerle açıklamaya çalıştığını belirtmektedir. Atatürk, bu etkenlerin toplumsal olaylarda rolünün bulunduğunu kabul etmekle birlikte asıl belirleyici etkenin ekonomi olduğunu vurguluyor. Tarihin ve deneylerin, bir ulusun yükseliş ve düşüşünün doğrudan doğruya ekonomik etkenlere bağlı olduğunu ortaya koyduğunu belirtiyor. Cumhuriyetimizin kurucusu K.Atatürk Osmanlı tarihinin bu bakış açısıyla değerlendirilmesinin doğru olacağını ve çağımızın bütünüyle bir ekonomi çağı olduğunu ortaya koyuyordu. Oysa Osmanlı döneminde, ekonominin geliştirilemediğini, yabancıları memnun etmek için milletin hukukuna ve ekonomik çıkarlarına ters bir çok ayrıcalıkların verildiğini vurgulayarak diğer milletlerin tarihinden örnekler vererek değerlendirilmesini şöyle sürdürüyordu;

*"Millet esbabı hayatiyesille iştigalden memnu olarak diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar halkı bir çok istisnalarına, bir çok imtiyazlara malik olarak çalışıyordu. Yani fatihler, unsuru asliyi peşine takarak kılıçla fütuhat yaparken, kılıç sallarken saptolunan memalik ahalisi kazandıkları istisnalar, mümtaziyetlerle sapanla yapıyorlar; toprak üzerinde çalışıyorlardı. Arkadaşlar, kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlûp olma ve binnetice terki mevki etmiye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırlar, Macarlar, Romenler sapanlarına yapışmışlar, muhafazai mevcudiyet etmişler, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle Fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi ana yurdunda çalışmamış olmasından naşi bir gün onlara mağlûp olmuştur. Bu bir hakikattir ki, tarihin her devrinde ve cihanın her yerinde aynen vaki olmuştur."*(3)

(2) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Türk Inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 11, 1959, Ankara, s. 100-101

(3) A.g.e. s. 102-103

Açıklamalarında Atatürk, kılıç ile elde edilen başarıların sabanla yani ekonomik yolla elde edilen başarılarla yenilmeye mahkum olduğunun tarihsel gerçekliğini vurguluyordu.

*Ecnebler bir taraftan anasırı dahaliyeyi teşvik ediyorlardı, diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahalede yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni bir takım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu takibatı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta, unsuru asli devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Halbuki tacidlar, saraylar, babîliler behemehâl debdebeye, dârâta malik olabilmek için, onu idame edebilmek, zevk ve ihtiraslarını temin edebilmek için her ne bahasına olursa olsun, bu parayı tedarik etmek çaresine düşmüşlerdi. O çareler de, istikrazlar oldu. O kadar çok istikrazlar yapıyorlardı, o kadar fena şerait dahilinde istikrazlar yapılıyor ki, bunların faizlerini de ödemek mümkün olamadı. En nihayet bir gün Osmanlı devletinin iflâsına hükmettiler. Umuru maliyesi hemen kontrol altına alınmış ve başımıza düyünü umumiye belâsı çökmüş bulunuyordu.<sup>(4)</sup>*

Atatürk yukarıda yer alan konuşmasında da, Osmanlı Devletinin giderleri karşılamak için ülkenin bütün olanaklarını kullandığını, ülkeyi yönetenleri topladıkları gelirleri gösterişli ve görkemli bir yaşantı içinde harcadıklarını, bu yaşantıyı sürdürebilmek için de Hazinesin yabancılar ağırlıkla borçlandığını ve sonunda borçları faizlerini bile ödeyemediklerini belirtiyordu. Sonuçta, ekonomik iflas, mali idarenin Düyun ı Umumiye'nin denetimine girmesine neden olmuştur. Bu nedenle de Devletin kendi vatandaşına koyduğu vergileri yabancılara uygulayamadığını, gümrük işlemlerini ve vergilerini ülkenin gereksinimine göre düzenleyemediğini şöyle açıklıyordu;

*"Arkadaşlar! son tevakkuf ettiğim noktada artık Osmanlı devleti hakikatte ve fiilen mahrumu istiklâl bir hale getirilmişti. Filhakika bir devlet ki, kendi tebeasına vazettiği bir vergiyi ecnebilere vazedemez. Gümrük muamelâtını, rusumunu memleketin ve milletin ihtiyacatına göre tanzim etmekten memnudur. Ve bir devlet ki, fazla olarak ecnebler üzerinde hakkı kazasını tatbikten mahrumdur. Böyle bir devlete bittabi müstakil denilemez.<sup>(5)</sup>*

(4) A.g.e. s. 103-104

(5) A.g.e. s. 104

Atatürk, ekonominin ve maliyenin yabancılar tarafından nasıl denetim altına alındığını açıklıkla ortaya koyuyor, doğrudan doğruya ülkenin gereksinimlerinden doğan ekonomik girişimlerde bulunmak için devletin özgür olmadığını, yabancıların serbest bir sömürgesi durumuna geldiğini vurguluyordu.

## TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Kurtuluş Savaşından sonra ülkenin ekonomik kalkınması gündeme gelmiştir. Osmanlı Devletinden devreden birçok ekonomik ve mali sorun çözüm bekliyordu. İzmir'de 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi ekonomik ve mali yapıyı yansıtan, Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik ve mali gelişimine ışık tutan Cumhuriyet öncesi en önemli ekonomik olaydır. Kesin ve belirli ekonomik kararlar alınmamış olmasına karşın Türkiye İktisat Kongresi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikasında etkili olan önemli önerilerde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal eğilimli ekonomi politikasının oluşması-na önemli katkılarda bulunmuştur.

Büyük Zaferi kazanılması ve İzmir'in kurtarılmasından sonra Kurtuluş Savaşının askeri yönü tamamlanmış oluyordu. Şimdi sıra askeri zaferi siyasal ve ekonomik yönden tamamlamaya gelmişti. Bu nedenle 21 Kasım 1922 tarihinde Lozan görüşmeleri başlamış, ancak önemli görüş ayrılıkları (özellikle mali ve ekonomik konular) yüzünden 4 Şubat 1923 tarihinde kesilmişti.

İktisat Kongresinin toplanmasındaki ana amaçlardan biri de o sıralarda kesintiye uğramış olan Lozan görüşmelerinin yeniden başlamasını sağlamak için yabancılarla görüşmemizi, barış koşullarımızı bildirmek ve kaygılandıkları konuda kararsızlıklarını gidermektir. Bu bakımdan Kongre, yeni Türkiye'nin ekonomik ve siyasal dış ilişkiler açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

İstanbul tüccarı, yeni Türk Devletinin lider kadrosunu koruma, özen-dirme ve desteğini kazanmak istiyordu. Zaferden sonra Türkiye ekonomisinde istedikleri yeri almak amacıyla olan İstanbul tüccarları 1922 yılı sonlarında Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuştur. Birliğin amacını, kurucularından Ahmet Hamdi Başar şöyle açıklamaktadır;

*"Mili Türk Ticaret Birliği, gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekirse toptancı ve yarı toptancı ticarete Türk tüccarının hakim olmasını amaç edinmiştir. Bu iş için mutlaka devletin yardımcı ve enerjik müdahalesi lâzımdı. Biz nizamnamemizde açıkça koyduğumuz gibi devletin Türk tüccarı arasında şirketler, tröstler, konsonsiyumlar kurmalarını sağlayarak ithalat ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanınmasını istiyorduk.*

*Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesi mümkün olmadığı için, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık."*(6)

Ahmet Hamdi Başar ayrıca, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarının ticari hayatta giderek tasfiyesini sağlamayı, bu nedenle meydana gelecek açığı Türk tüccarlar ile doldurmayı öneriyordu.

*"...Ticari boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak... Bunun için Avrupa ve Amerika'nun büyük ticari müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar kurulmasına (çalışmak), onlara Türk olmayan temsilciler yerine, Türk iş adamları tavsiye"*(7)

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan Kongreyi Atatürk açtı. Açış konuşmasında Kemal Atatürk kongrenin önemini şöyle ortaya koyuyordu;

*"Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ihraz-ı mevki-i bülemlendirecek bir kongredir. Ve sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilâtını nazara alarak, alınması lâzım gelen tedbirleri Kemâl-i vuzuh ile teati ve tesbit etmelisiniz. O tedbirler tatbik olundukça memleketiniz nurlara feyizlere müştâğrak olsun."*(8)

*"Efendiler, Heyet-i Âliyenin bugün akdetmiş olduğu Türkiye iktisat kongresi çok mühimdir. Çok tarihîdir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millî'nin ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihîmizde, tarih-i milletimizde en yüksek hatırayı ihraz etmiş ise Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâsı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir."*(9)

(6) Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye politikası c:1, s. 327-328

(7) A.g. s. 328

(8) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. s. 108-109

(9) A.g. s. 112

Kongrede çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının ilkeleri tartışılmış ve belli edilen ilkeler maddeler halinde duyurulmuş, ayrıca kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadi ilkeleri kamuoyuna açıklanmıştır.

Kongrede alınan önemli kararlar şunlardır:

**A- Çiftçi Grubunun Ekonomik İlkeleri :**

- Reji uygulama ve yönetiminin kaldırılması,
- Tütün vergilerinin tüketicilerden uygun bir yolla alınması,
- Tarımsal eğitimin sağlanması,
- Âşarın kaldırılması, bütçede denkliği sağlamak amacıyla, ülkede herkesi kapsayacak adil bir verginin getirilmesi,
- Çiftçilere kısa vadeli kredi verilmesi, Ziraat Bankasının kaynakları başka amaçlarla kullanılmamasına riayet edilmesi,
- Yol vergisinin kaldırılması yerine kişinin durumuna göre ödemeyi sağlayacak tahsilat usulleri getirilmesi,
- Ağnam resminin tahsil usulünün değiştirilmesi, hayvancılığı geliştirecek her türlü önlemlerin alınması,
- Ormanların geliştirilmesi ve korunması,
- Damızlık hayvanların, tiftik keçilerinin, arıcılığın yetiştirilmesi ve geliştirilmesi vergi kolaylıkları getirilmesi.
- Tarımda makineleşmenin sağlanması için gümrük vergisi muafiyeti dahil diğer tedbirlerin alınması,

**B- Tüccar Grubunun Ekonomik İlkeleri**

- Ticaret ana bankası kurulması,
- Tekalifi milliye ve iâşe bedelleri gibi tüccarın Hükümetten alacaklarının karşılığında pay senedi verilmesi,
- Tekel sisteminin kaldırılması,
- Ticaret odaları kurulması,
- Şirketleşmenin özendirilmesi,
- Kabotaj hakkının Türk gemilerine tanınması,
- Gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması ve iç gümrük vergilerinin kaldırılması,
- Karayolları yapımına başlanması, demiryolu yapımının Hükümetçe bir program olarak kabulü,
- Tarik Bedeli Nakdisi'nin kaldırılması,
- Madenciliğin ulusal nitelikli bir işletmeciliğe kavuşturulması,

### **C- Sanayi Grubunun Ekonomik İlkeleri**

- Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alan vergi bağıışıklıklarının genişletilmesi ve uygulamanın sadece Türk uyruklu tüccarlara tanınması, kanunun süresinin 25 yıl daha uzatılması,

- Sanayi bankası kurulması,
- Sanayi odaları kurulması,
- Gümrüklerde koruma yönteminin geliştirilmesi,

### **D- İşçi Grubunun Ekonomik İlkeleri**

- Çalışma süresinin 8 saat olarak kabulü,
- Tütün Rejisi Tekelinin kaldırılması,
- Sendika hakkının tanınması,
- İşçi ücretlerinin para olarak düzenli ödenmesi,
- Ülkede açılacak bütün işyerlerinin Türk işçilerine ayrılması,
- Ülke içinde ticaretin serbest bırakılması,

Kongre ayrıca yabancı sermaye konusunda Hükümete bir rapor hazırlayarak görüş ve dileklerini belirtmiştir. Raporda genel olarak ülkeye zararlı olmayacak yabancı sermayenin gelmesi ve ortaklaşa çalışması savunulmuştur. Bu arada yasal olarak Türk sayılmayan şirketlere özel hak ve ayrıcalık verilmemesi ve bu şirketlerin Hükümet ile anlaşma yapmaması istenmiştir. Kongre sonunda kabul edilen Misak-ı Milli (Ekonomik Ant) de genel olarak Türk halkının ve onun ekonomik çalışmaları üzerine yüceltici ve özendirici iyi niyet ve dilekler yer almaktadır.<sup>(10)</sup>

### **CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK DEVRİMİ : ÂŞAR'IN KALDIRILMASI**

Osmanlı vergi sisteminin asırlardır belkemiğini oluşturan Âşar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kaldırılması zaman zaman gündeme gelmiş, ancak Devlet gelirlerinin % 25'ine yakın bölümünü oluşturması nedeniyle, hiç bir Osmanlı Hükümeti bu vergiyi kaldırmayı göze alamamıştır. Âşar'ın köylü üzerindeki baskısı ve tarım kesiminde yarattığı sorunlar Yeni Türk Devleti'ne tüm aksaklıklarıyla birlikte devrolmuştur.

-----  
(10) Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler, Belgeler Yorumlar, 2.b. A.Ü.S.B.F yayınları, Ankara 1971, s. 387-437

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra 24 Nisan günü ilk kabul edilen kanunun bir vergi kanunu olduğu görülmektedir. Meclis'in 1 nolu kanunun vergi kanunu olmasının bir takım nedenleri vardı. Ankara'daki Milli mücadelecilerce Anadolu'nun çeşitli yerlerinde muhtelif söylentiler çıkartılmaktaydı. Ağır vergi yükü altında ezilen Anadolu halkının, Ankara Hükümetini desteklemesini engellemek için, kurulacak Meclis'in ilk işinin Ağnam Vergisinin sekiz katına çıkartılacağı söylentileriydi.

Ankara Hükümeti, halkın tepkisini çekmemek ve planlanan Kurtuluş Savaşında Anadolu halkının desteğini almak için, Meclis'in ilk kanunu olarak vergi kanununu kabul etti;

"Ağnam resminin sabıkı misillü dört kat olarak istifasına karar verildi"(11)

(Hayvanlar Vergisinin eskiden olduğu gibi dört kat olarak alınmasına karar verildi.)

Bir kısım yazarlarımız Meclis'in bu ilk kanununu yanlış yorumlamışlardır. Ağnam Resminin dört kat artırıldığını yazmaktadırlar.<sup>(12)</sup> Oysa bu kanunla Ağnam Resmi dört kat artırılmamıştı. Zaten dört kat alınmakta olan Ağnam Resminin sekiz katına çıkartılacağına dair söylentiler karşısında vatandaşın tedirginliğini gidermek için eskiden olduğu gibi dört kat olarak alınmaya devam edileceğini vatandaşa karşı garantileyen bir kanundur.

Yukarıdaki örnekte göstermektedir ki ekonomik ve mali konularda vatandaş hem muhtarip, hem de fazlasıyla tedirgindir.

Bunun farkında olan Yeni Türk Devleti'nin yöneticileri, Cumhuriyetin ilanından sonra, ilk girişimleri yine bir vergi konusuyla ilgili olmuştur. Aşar, Hazineye gelir sağlayıcı özelliğine rağmen, köylünün emeği ve ürünü ile ezilmesine yol açan tahsilat sistemi bakımından feodal düzenin uzantısı, çağdışı bir kurumdur. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra gerçekleştirilen ilk ve ekonomik devrimdir.

(11) Cihan Duru v.d., Atatürk Dönemi Maliye Politikası c:I, s. 216

(12) Dr. İlhan Özer, Türk Vergi Sisteminin Geliştirilmesi, Maliye Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1974, s. 25,

- Dr. İlhan Özer, Devlet maliyesi, c:1 Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s. 220

- Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, Ankara 1978, 1.b, s.163

- Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, 3.b, 2. 193

- Dr. Güneri Akalın, Tarımın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vergileme ve Geliştirme, A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1975, s. 102

- Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Tarih Açısından..., s. 74.

Konuya büyük önem veren Mustafa Kemal, Aşar ile ilgili görüşlerini, 1 Kasım 1924 tarihinde Meclis açış konuşmasında şöyle belirtmiştir;

*"... Ortaçağın en insafsız belâsı âşar'ın kaldırılması yüce Meclis'e teklif edilebilecek malî güce, Cumhuriyet yönetiminin bir yılda ulaşmış olması gerçekten çok memnuniyet verici bir sonuçtur."*(13)

Bu konuda yasa tasarısı, İsmet (İnönü) Paşa Hükümeti zamanında, 20 Ekim 1924 tarihinde Meclis'e sunuldu ve kısa bir süre sonra çalışmalar başlandı.

*Tasarının gerekçesinde;*

*"Tahsil yöntemleri pek eski ilkelere göre saptanmış olan âşar'ın eski şekliyle devamı halk için taşınmaz ve bıkırtıcı bir yükümlülük haline gelmiş ve gerek çiftçiler tarafından yapılan şikâyetlerin uzayıp gitmesine, gerekse Büyük Millet Meclisi'nde bu konuda belirtilen eğilimlere uygun olarak yeni bir vergi için tahsil yöntemleri hakkında gerekli incelemeler yapıldıktan sonra yeni bir yasa tasarısı düzenlenmiştir."*(14)

denilerek Âşar konusundaki şikâyetler ve bu verginin kaldırılması gereği ortaya konmuştur.

*Gerekçede devamla;*

*"Bu yasa tasarısında izlenen amaç tarım ürünlerinin safî hasılâtının vergiye tabi tutulması ilkesine ve âşar'ın serbest tarımı kısıtlayan ilkelerinin ortadan kaldırılması ile halkın gereksinimlerini baskı altına almayacak bir şekilde tahsiline yönelik olmasıdır. Bu amaca ulaşılması, tarımla uğraşanların kişisel tüketimlerine ilişkin olan bölümünü vergi dışı bırakmak suretiyle mümkün görülmüştür."*(15)

görüşlerine yer verilmişti. Elde edilen üründen yani gayri safî tarımsal hasıllattan Âşar adıyla pay alınması sistemine son veriliyordu. Bunun yerine safî hasılat sayılan, köylünün gereksinmesi dışında kalan ve satışa sunulan tarımsal ürünün vergilendirilmesi sistemi getiriliyordu.

17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı "Aşar'ın İlgasıyla Yerine İkâme Edilecek Vergi Hakkında Kanun"la Âşar kaldırılmış, yerine "Mahsuhlâtı Arziye (Toprak Ürünleri) Vergisi" konmuştur.(16)

(13) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 334

(14) Ertuğrul Baydar, Aşar'ın Kaldırılması, Maliye Dergisi, s. Sayı: 34, s.22

(15) A.g.e. s.22

(16) Mali Kanunlar c 11, s.52, 54

552 sayılı kanunun 1. maddesi konuyu şöyle çözüme bağlamıştı; "*Âşar usulü kaldırılmıştır, 1926 malî yılından itibaren arazi ve toprak ürünlerinden bu kanun uyarınca vergi alınır.*" denilmektedir.

Kanunun 2. maddesinde, Âşar'ın yerine getirilen yeni vergi tanımlanmaktadır.

Maddeye göre; iskele, istasyon ve gümrüklere, piyasada satılmak üzere getirilen toprak ürünleri, un, kırma ve bulgurdan değerleri üzerinden yüzde on vergi alınacaktır.

3. maddeye göre, kuru üzüm, kuru incir, fındık, afyon, ipek, tütün, pamuk, palamut, zeytinyağı, pirinç, kuş yemi ve susam gibi asıl olarak sanayide kullanılan toprak ürünlerinden, maddede yazılı yerlerdeki rayiç üzerinden yüzde sekiz oranında vergi alınacaktır.

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1925 tarihindeki Meclis açış konuşmasında;

*"Maliyemiz, geçen yılı başarıyla bitirmiştir. Bir yandan âşar gibi bir gelirden vazgeçerken, diğer yandan savaşmakta olan devlet, Bayındırlık işlerini geri bırakma zorunluluğunu duyurmayacak bir malî güç göstermişse; bu durum, memnuniyet ve teşekkürle anılmağa değer."*(17)

diyerek Âşar gibi önemli bir vergiyi kaldırabilecek güçteki maliyeden memnuniyetini belirtmiştir.

Mustafa Kemal, 1925 Aralık ayının bir günü, trenle Dumlupınar yakınlarındaki Turak İstasyonundan geçerken, köylülerin coşkunu sevgisiyle karşılamıştı. Köylülerin yanına gelen Mustafa Kemal'la, o yıl yeni kaldırılan Âşar hakkında, köylüler arasında şöyle bir konuşma geçmişti.

- Nasılsınız, eyi misiniz? Böyle gece vakti zahmet ettiniz.
- Eyiyiz Paşa Hazretleri, sizi görmekle çok sevindik.
- Bu sene hasılâtınız nasıl? Memnun musunuz?
- Hasılât pek eyidir, memnunuz Paşa Hazretleri.
- Zaten uğradığım her yerdeki halk da hasılâttan memnuniyetini söylediği için ben de memnunum. Nasıl mültezimlerin kalkması eyi oldu değil mi?
- Çok şükür Paşa Hazretleri, mültezim belâsından kurtulduk, bize işkence eden kalmadı.

(17) Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 102, Aslı için bkz. Atatürk'ün Söylev ve demeçler I, s. 343

- Biliyormusunuz, âşar kalkmaz diye söyleyenler olmuştu. Hatta âşar şer'îdir, onun kalkması şeriatın kalkması demektir diye iratta bulunmuşlardır. Size de bunu söyleyenler oldu mu?

- Evet söyleyenler oldu.

- Demek işittiniz?

- Evet işittik.

- Halbuki işte görüyorsunuz ve memnuniyetle söylüyorsunuz ki Türkiye'de âşar kalktı. Bu sözlerin ne kadar yalan olduğunu ve bunu söyleyenlerin ne kadar yalancı olduğunu gördünüz ve anladınız değil mi?

- Evet gördük ve anladık Paşa Hazretleri".<sup>(18)</sup>

1925 yılı hasat mevsiminde köylüler ilk defa elde ettikleri ürünleri dedikleri gibi kullanmışlar, Devlet'in adını kullanarak, zorbalıkla hem Âşar, hem de kârlarını toplayan mültezimler ve adamları ile karşılaşmamışlardır.

Âşar'ın kaldırılması yalnız Atatürk döneminin değil, Cumhuriyet tarihinin günümüze kadarki en önemli malî olaylarından biridir.

Kuruluş aşamasındaki Türkiye Cumhuriyeti'nin kıt malî kaynakları içinde büyük yer tutan Âşar'ın kaldırılması, Atatürk'ün ve Cumhuriyet Yöneticileri'nin köylüye ve tarımın kalkınmasına verdikleri önemi açıkça göstermektedir.

İleri yıllardaki uygulamada Devlet, gelir sağlamak için yine tarım kesiminden, vergiler yoluyla kaynak aktarımı yapacaktı. Ancak, şu gerçekte gözden uzak tutulmamalıdır; Âşar'ın kaldırılmasıyla Türk Vergi Sistemi'nde köklü bir değişiklik meydana geliyor ve bir tarım ülkesi olan Türkiye'de vergi yükü tarımın dışındaki kesimlere yaygınlaştırmaya çalışılıyordu.

Bugüne kadar üzerinde gereği kadar durulmamış olmakla beraber, Âşar'ın kaldırılması, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilmiş olan Türk Devrimi'nin en önemli halkalarından biridir.

(18) Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 280

## EKONOMİK UYGULAMADA LİBERAL YAKLAŞIM

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ekonomik kalkınma ve sanayileşme için uygulanması en uygun ekonomik sistemin ve kalkınma stratejilerinin tespiti çalışmaları başlamıştır. Osmanlı Devletinde sanayi yok denecek bir seviyede idi; gıda, deri, tütün ve toprak ürünlerinde küçük çaplı işletmeler faaliyet gösteriyordu. Büyük ölçüde iç ve dış borçlar, özel ve yabancı sermaye şirketlerine tanınan imtiyazlar ve kapitülasyonlar sonucu 1881'de oluşturulan Duyunı Umumiye İdaresi'nin Devlet ekonomisi ve maliyesi üzerindeki denetimi yaşanan acı deneyimlerden sadece birkaçıydı.

Sanayi ve ticaret yönünden Batı Avrupa ülkelerinin benimsediği ekonomik düşünce Yeni Cumhuriyeti de etkilemişti. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik uygulamalarda; Bütçe dengesine büyük önem verilmiş, iç ve dış borçlanmada dar sınırlar içinde kalınmış, para hacminin genişlemesine fırsat verilmemiş ve fiyat istikrarı sağlayıcı önlemler alınmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinin izleyeceği ekonomi politikalarını, kısa süre önce toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin liberal görüşe yakın yaklaşımı etkili olmuştur. Kongre'de öneri niteliğindeki kararların arasında yer alan Aşar'ın kaldırılması temennisi hemen etkisini göstermiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisini gösterdiği yıllara kadar uzanan dönemde liberal yaklaşım ağırlıklı ekonomik uygulamalar dikkati çekmektedir.

Kemal Atatürk Medeni Bilgiler kitabında devlet anlayışının ekonomiyeye etkisini devletin vatandaşlara karşı görevlerini açıklıkla dile getirmiştir;

*"... Prensip olarak, devlet kişinin yerine geçmemelidir. Fakat, "kişinin gelişimi için genel şartları gözönünde bulundurmalıdır.." Bir de, kişinin kişisel faaliyeti, ekonomik kalkınmasının esas kaynağı olarak kalmalıdır.*

*Kişileri gelişimine mani olmamak, onları her görüşte olduğu gibi, özellikle ekonomik alanda hürriyet ve teşebbüsleri önünde devleti kendi faaliyetleriyle bir engel vücuda getirmemesi, demokrasi prensiplerinin en önemli esasıdır.*

*O halde diyebiliriz ki, "kişileri gelişmesinin engel karşısında kalmaya başladığı noktada, devlet faaliyetlerinin sınırını oluşturur." Buna göre genellikle zamanına ve yerine göre devamlı bir özel nitelik gösteren, ekonomik bir işi devlet üzerine alabilir.*

*Memlekette her çeşit üretimin artırılması için özel teşebbüsün devletçe gerekli görüldüğünü önemle vurguladıktan sonra diyebiliriz ki, devlet ve özel teşebbüs, birbirine karşı değil birbirinin tamamlayıcısıdır."*(19)

(19) Atatürkçülük, III. kitap, Atatürkçü Düşünce Sistemi, s. 186-187

Sanayi çok cılızdı, büyük ölçüde yabancıların ve azınlıkları egemenliğinde, küçük işletmelerden oluşan bir yapıda ve iç talebi dahi karşılamaktan uzak idi.

Nitekim 1915 sayımına göre, yerli sanayi ürünlerinin iç tüketimi karşılama oranı değirmencilikte %58.4, pamuk ipliği üretiminde %20.6, dokumada %9.5'tir.

1923-1929 döneminde gelişmeye en elverişli kesim tarım kesimiydi. Bu dönemde sektörel büyüme (sabit fiyatlarla) tarımda %115, imalat sanayinde %56, ticaret kesiminde %71 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde sektörel gelişme hızlarının ortalaması; tarımda %16.2 iken sanayide %8.5 idi. Bu konumdaki tarım sektörü bir taraftan iç piyasaya cevap verirken, diğer yandan da giderek artan miktarda ihracata konu oluyordu.

Ancak 1926 yılından sonra kötü hava koşulları tarımsal üretimi ve ihracatı olumsuz yönde etkilemeye başladı. Buna yoğun demiryolu yapımı nedeniyle artan döviz gereksinimi ve 1929 yılında Osmanlı borçlarının ilk tak-sidi olan 90 milyon lira da eklendi. Bunlara bir de Dünya Ekonomik Buhranı eklendi. Lozan Anlaşmasının getirdiği gümrük sınırlaması da ortadan kalkınca, Devlet ilk kez kambiyo rejimine ciddi müdahalelerde bulundu ve korumacı niteliği ağır basan bir gümrük tarifesi uygulamaya koydu.<sup>(20)</sup>

## **DÜNYA EKONOMİ BUHRANININ TÜRK EKONOMİSİNE ETKİSİ**

Birinci Dünya Savaşı dünya ekonomisindeki tüm dengeleri altüst etmişti. Savaşan ülkeler savaş giderlerini vergi gelirleriyle karşılayamadıkları için paralarına zorunlu tedavül gücü kazandırarak enflasyonu finanse etmişlerdi. Sonucunda da fiyat artışlarıyla karşılaşmışlardır. Ekonomik kriz 1921 ve 1927 yıllarında kendini göstermiş, ancak 1929 yılında tüm dünya ekonomilerini saran ölçüde New York borsasında patlak vererek kısa sürede banka iflaslarıyla yaygınlaştı.

Türkiye topyekün savaş ekonomisinin uygulandığı 1921 krizini hissedecek durumda değildi. Ancak 1927 krizi tarım ürünlerinde düşüş ve ticari daralmalarla dış ticaret dengemizi belirgin bir şekilde bozmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisine 1929 Dünya Ekonomi Buhranının yansımaları Türk parasının değer kaybetmeye başlamasıyla kendini göstermiştir.

(20) Hesap Uzmanları Kurulu 50. Yıl Armağanı, Ankara 1995, s. 6-8

**TABLO -1-**  
**TÜRK LİRASININ İÇ DEĞERİ**

| <b><u>YILLAR</u></b> | <b><u>GEÇİNME MASRAFLARI</u></b><br><b><u>ÜZERİNDEN</u></b> | <b><u>TOPTAN EŞYA FİYATLARI</u></b><br><b><u>ÜZERİNDEN</u></b> |
|----------------------|-------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| 1929                 | 100                                                         | 100                                                            |
| 1930                 | 92                                                          | 76                                                             |
| 1931                 | 87                                                          | 65                                                             |
| 1932                 | 85                                                          | 56                                                             |
| 1933                 | 76                                                          | 49                                                             |
| 1934                 | 75                                                          | 51                                                             |
| 1935                 | 69                                                          | 56                                                             |
| 1936                 | 70                                                          | 62                                                             |
| 1937                 | 71                                                          | 65                                                             |
| 1938                 | 70                                                          | 61                                                             |

Kaynak : Mekin ONARAN, Paranızın İç ve Dış Değeri, Ankara 1946, s. 19

1929 yılında Türk parasının değerinde görülen düşme karşısında alınan ilk önlem "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu"dur. Ancak bu kanunun Türk parasının değer kaybını önleyemeyeceği anlaşıncaya bu sefer 1930 yılında 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir.

Ülke ekonomisi için ihtiyaç olduğunun anlaşılması üzerine 1930 yılında T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla anonim şirket olarak kurulan bankaya banknot ihracı ayrıcalığı verilmiştir.

Dünya Ekonomik Buhranının etkilerini azaltmak için alınan ekonomik tedbirlerin yanı sıra mali tedbirlere de başvurulmuştur. Bu nedenle 1931-1938 döneminde vatandaşın; İktisadi Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi çıkarılmış ve Cumhuriyet döneminde çıkarılan olağanüstü nitelikteki vergiler içinde en uzun süre yürürlükte kalmışlardır.

Bu dönemde arka arkaya çıkartılan bu vergiler temel nitelikleri itibarıyla vergide genellik, adalet ve basitlik ilkelerine aykırı düşmeleri; ayrıca sadece ücretlilerden alınması, sürekli olarak eleştiri konusu olmuştur.

Türk parasının değerini korumak için Maliye Bakanlığının ve İstanbul'daki 13 bankanın katılmasıyla bir konsorsiyum kurulmuş, yaklaşık 1 milyon İngiliz Sterlini sağlanarak oluşturulan fon aracılığıyla Türk Lirasının değeri desteklenmiştir. Konsorsiyum görevi Merkez Bankası kuruluncaya kadar devam etmiştir.

Atatürk'ün emirleriyle yönlendirilen para ve maliye politikası sonucunda, İngiliz Sterlini karşısında 1935 yılına kadar değer yitiren Türk Lirası bu yıldan itibaren değer kazanmaya başlamıştır. Para değerinin korunması ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratmasının yanı sıra özellikle halkta tasarruf, yerli malı kullanma bilincini ve paraya olan güveni arttırmıştır.

## DEVLETÇİLİK

Ekonomide, özel teşebbüsün teşvikine ağırlık veren kalkınma modeli, beklenen başarıyı gösteremediğinden, özellikle sanayileşmede elde edilen sonuçlar tatmin edici değildi. Tarımdaki üretim artışı da sınırlı olmuştur.

Liberal görüşe karşı, Ankara'da 1931-1933 yılları arasında yayınlanan "kadro dergisi"nde toplanan bir grup yazar ise "üçüncü ekonomik sistem" olarak nitelendirdikleri, devlet ağırlıklı bir ekonomik modeli ileri sürüyorlardı. Bu modelde sanayileşme devlet işletmeleri eliyle gerçekleştirilecekti. Yabancı sermayeye tamamen karşıydılar. Özel teşebbüse de küçük çapta sanayi ve tarım işletmelerini öngörüyorlardı. Topyekûn planlamayı savunan kadrocular, Atatürk'ün 1934 yılında uygulamaya koyduğu I. Beş Yıllık Sanayi Planını eleştiriyorlardı. Ülkede ekonomik kalkınma modeli tartışmaları hız kazanmıştı. Devletçi ve müdahaleci görüşün önde gelen savunucularından İsmet İnönü yeni kurulacak sanayi kuruluşlarının Devlet tarafından kurulması ve Devlet tekeli savundurken, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri liberal görüşün önde gelen isimlerinden Celal Bayar ise, daha esnek ekonomik kalkınma modelini savunuyordu. İş Bankası Genel Müdürlüğü'nü başarı ile yürüten Celal Bayar devletin mülkiyet ve finansman konusunda özel kesime de fırsat tanıyarak yarı resmi kuruluşlar ile karma nitelikli ekonomik kalkınma programını öneriyordu.

Ülke içinde ekonomik model konusu tartışılırken, diğer taraftan Atatürk, Sovyetler Birliği'nden ve Amerika Birleşik Devletleri'nden uzman kişi ve heyetleri ülkeye davet etmiş ve Onlardan yapımıza uygun ekonomik kalkınma modeline ilişkin görüş ve öneriler almıştır.

Atatürk, Türk Milletine ve ekonomik yapısına özgü bir ekonomik model oluşturma düşüncesindeydi, bu konudaki görüşlerini de şöyle ifade ediyordu;

*"Memlekette her çeşit üretimin artırılması için, özel teşebbüsün devletçe gerekli görüldüğünü önemle vurguladıktan sonra diyebiliriz ki, devlet ve özel teşebbüs birbirine karşı değil birbirinin tamamlayıcısıdır."*

*Devletin ilgisi doğrudan yapıcılık olduğu kadar özel teşebbüsü teşvik ve yapılanları düzenleme ve kontrol da etmektedir.*

*Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm teorisiyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur; kişilerin özel teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri kişisel ve özel teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an önce yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir yoldur."*(21)

Yukarıda yer alan ifadeler, Atatürk'ün gerek yaptığı konuşmalarda gerekse Medeni Bilgiler kitabından alınmıştır. Atatürk'ün devletçilik anlayışını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin özel şartlarını dikkate alan, ülkenin kalkınmasını halkın refahının artmasını hedefleyen siyasi ideoloji olmaktan ziyade, gerçekçi uygulanabilir ve zaman içinde günün şartlarına göre yönlendirilecek bir modeldir.

Özel teşebbüsü reddetmeyen, ancak ekonomide devlet işletmeciliğinin ağırlığını hissettiren devletçilik uygulaması anayasal ilke olarak 1937 yılında 1924 Anayasasına girmiştir.

Bu dönemin bir diğer özelliği de 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya konmasıydı. Sovyetler Birliğinden sonra Dünyada ilk planlama deneyimi ülkemizde beş yıl boyunca başarılı şekilde uygulanmıştır. İmalat sanayinde dokuma, kağıt ve cam öne çıkarken, madencilikte hamle yapılmıştı. Sanayileşme daha ziyade kapalı ekonomi modeli çerçevesinde ithal ikame yönündeydi. İhracat ise tarım sektörü ağırlıklıydı.

Devletçilik modeliyle ekonomide canlanma görünüyordu. Ancak Devlet kuruluşları eliyle ekonomiyi sürekli yürütmek, sıkıntıları da beraberinde getirmişti. Devlet piyasa aşırı ağırlıklıydı, işletmecilik yönü de özel sektöre göre fazla aksıyordu. Devlet dairelerinde politik nüfus ve suistimal söylentileri yaygınlaşmıştı. Bütün bunların farkında olan Atatürk, özel sektörün önemini ve özelliğini vurgulayan konuşmasını şöyle sürdürüyordu.

(21) Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı s. 104-105, Atatürkçülük, s. 187-189

"Kesin zaruret olmadıkça, piyasalara karışılmaz; bununla beraber, hiçbir piyasa da başıboş değildir. Sırası gelmişken, cumhuriyetin tüccar telâkkisini de kısaca ifade edeyim: Tüccar, milletin emeği ve üretimi kıymetlendirilmek için, eline ve zekaâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır (bravo sesleri, alkışlar). Bu bakımdan, ihracatçılar hakkındaki kanun, murakabe hakkındaki kanun, teşkilâtlandırma hakkındaki hükümler, müspet neticelerini vermektedir."(22)

Atatürk, genel bir ekonomik çerçeve çizdiği konuşmasında, sanayileşmenin önemini de şöyle açıklıyordu;

"Endüstrileşmek, en büyük millî dâvalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elementleri memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz(alkışlar). En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zarurettir.

Bu kanaatle, beş yıllık ilk sanayi plânının geri kalan ve bütün hazırlıkları bitirilmiş olan birkaç fabrikasını da süratle başarmak ve yeni plân için hazırlanmak icabeder."(23)

Mali durumun, Devletin canlılığı, gelişmesi ve işlemesi bakımından önemini belirten Atatürk, konuşmasının bu bölümünde vergiler ve maliye memurlarına değiniyordu;

"Devlet varidatının inkişafını, yeni vergiler ihdasından ziyade, devamlı bir programla mevcut vergilerin tarh ve cibayyet usullerinin ıslahında aramak lâzımdır (alkışlar).

Son iki sene zarfında hayvanlar, tuz, şeker, çimento, petrol ve benzin elektrik, iptidai maddeler resim ve vergilerinde yapılan ve herbiri 30-50 nispetinde bir vergi indirilmesini ifade eden tahfiflerin istihsâlin teşviki bakımından, vatandaş ve memleket için müspet ve hayırlı neticeler verdiğini görmekteyiz.

Hayvan Vergisi ve Buhran ve Muvazene vergileri üzerinde tetkikler yapılarak bütçe muvazenesi esasını bozmayacak surette tedricen tahfif çareleri düşünülmelidir (alkışlar).

(22) Atatürk'ün Söylev ve Demeçler, I, s. 396-397

(23) A.g.e. s. 400-401

*Bundan başka, memleketimizde yetişmiyen iptidai maddeler ve istihsâl maliyeti üzerinde tesir yaparak, dış memleketler mamulâtı ile rekabeti güçleştiren her nevi vergi ve resimler kaldırılmak lâzımdır (alkışlar).*

*Gerek bu mevzular üzerinde çalışırken, gerek herhangi bir malî karar alırken, ilk gözönüne getireceğimiz şey, millî faaliyet ve millî istihsâl, yani verginin bizzat ana menbaı üzerinde yapacağı tesirler olmalıdır. Maliye memurları da, iç işleri memurları gibi, halkla daimî teması olan teşkilâttır. Bunların da, halk ile temaslarında, halk için çalışan bir halk hükümetinin tabî vasfı olan âzami dikkat ve ihtimam göstermek ve âzami emniyet ve inan vermek şiarlarının inkişafına bilhassa itina etmeleri lâzımdır (sürekli alkışlar).<sup>(24)</sup>*

## BÜTÇE

Cumhuriyet döneminin ilk bütçesi 1 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe girdi. Bütçenin toplam tutarı yaklaşık 120 milyon liraydı. Uygulamada denk bütçe ve düzeyli ödeme ilkesine bağlı kalındı.

**TABLO -2-**  
**BÜTÇE UYGULAMA SONUÇLARI**  
(Milyon TL.)

| <u>Yıllar</u> | <u>Gelirler</u> | <u>Harcamalar</u> | <u>Açık ya da Fazla</u> |
|---------------|-----------------|-------------------|-------------------------|
| 1927          | 202.2           | 198.9             | + 3.3                   |
| 1928          | 205.1           | 201.1             | + 4.0                   |
| 1929          | 215.6           | 213.4             | + 2.2                   |
| 1930          | 190.3           | 210.1             | - 19.8                  |
| 1931          | 165.2           | 181.9             | - 16.7                  |
| 1932          | 186.8           | 173.9             | + 12.9                  |
| 1933          | 174.3           | 173.6             | + 0.7                   |
| 1934          | 207.3           | 202.1             | + 5.1                   |
| 1935          | 231.4           | 223.7             | + 7.7                   |
| 1936          | 271.1           | 260.3             | + 10.8                  |
| 1937          | 314.2           | 303.5             | + 10.7                  |
| 1938          | 322.9           | 311.1             | + 11.8                  |

Kaynak : Maliye Dergisi, Atatürk -Özel Sayısı, Ekim 1981, s. 202

(24) A.g.e. s. 394

Bütçe uygulama sonuçları incelendiğinde sadece Dünya Ekonomik Buhranı ağırlığının hissedildiği 1930 ve 1931 yıllarında bütçe açığı görülmektedir. Buhran döneminin ilk uyumu 1932 yılında sağlanmıştır. 1933 yılından itibaren de bütçe uygulamaları sürekli olarak fazla ile kapatılarak, devlet eliyle gerçekleştirilen ekonomik gelişme çabalarının tüm zorluklarına rağmen sağlam kaynaklarla finanse edilmesine çalışılmış ve bütçe açıklarından kaçınılmıştır.

Bu dönemde bütçe ekonomiye müdahalede bulunmadan etkin biçimde kullanılmış, uygulamanın sonuçları başlangıç bütçelerinden önemli sapmalar göstermemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında her türlü ekonomik ve mali olanaklarının yetersizliğine rağmen, buhran döneminde bile Osmanlı Devletinden intikal eden dış borç ödemeleri bütçe içinde büyük yer tutmasına karşın aksatılmamıştır.

Yine Cumhuriyetimizin ilk 15 yılında kaynakların kıt oluşuna bakılmaksızın bütçe sistematigi içinde eğitim, adalet, sağlık ve güvenlik fonksiyonlarına özel önemle ödeneklerden büyük pay verilmiştir.

Harcama kalemlerinde bütçede dikkati çeken bir hususta buhran döneminde büyük ölçüde daraltılan yatırım harcamalarının 1932 yılından itibaren hızlı bir artış göstermesidir. 1936 yılı bütçesinde 10 milyon lirayı bulmayan Bayındırlık Bakanlığı bütçesi 1938 yılında 30 milyon lirayı aşarak toplam harcamalar içindeki payının % 13'e ulaştığı görülmektedir.

## VERGİLER

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Yeni Türk Devleti'ne devreden Âşar, Ağnam, Arazi, Musakkafat ve Temettü Vergileri maliyenin bellibaşlı gelir kaynaklarıydı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte diğer konularda olduğu gibi mali konularda da ülkenin ve halkın yararına düzenlemelere gidilmiştir. Âşarın kaldırılması, Ağnamın, Sayım (Hayvanlar) Vergisi adıyla yeni tahsil sistemine dönüştürülmesi önemli gelişmelerdir. Osmanlı döneminde, karine ve götürü usulde, ticari ve zirai kazançların üzerinden alınan Temettü Vergisinin konusu genişletilerek beyan usulünü de ihtiva eden Kazanç Vergisi adıyla yeni bir vergi getirildi. Binalardan gayrisafi irad üzerinden alınan Musakkafat Vergisi, 1931 yılında safi irad üzerinden alınan Bina Vergisine yerini bırakmıştır. Zaman içinde maliye idaresinde düzenlemelere gidilmiş, Bina, Arazi ve İktisadi Buhran Vergileri İl Özel İdarelerine devredilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli değişim ve gelişmelere uğrayan vergi, resim, harç ve diğer gelirlerin 1925 ve 1936 yılları uygulama sonuçlarına göre sıralaması aşağıdaki gibidir;

| 1925                          | 1936                               |
|-------------------------------|------------------------------------|
| 1- Gümrük Vergisi             | 1- Gümrük Vergisi                  |
| 2- Tekel Gelirleri            | 2- Tekel Vergisi                   |
| 3- Âşar                       | 3- Muamele Vergisi                 |
| 4- Hayvanlar Vergisi          | 4- Kazanç Vergisi                  |
| 5- Arazi Vergisi              | 5- Dahili İstihlak Vergisi         |
| 6- Damga Resmi                | 6- Muvazene Vergisi                |
| 7- Temettü Vergisi            | 7- Hayvanlar Vergisi               |
| 8- Musakkaffat Vergisi        | 8- İktisadi Buhran Vergisi         |
| 9- Harçlar                    | 9- Buğday Koruma Karşılığı Vergisi |
| 10- İspirto ve Müskirat Resmi | 10- Damga Resmi                    |

Osmanlı mali sisteminden devralınan tarh ve tahsil sisteminin uygulamasına Cumhuriyetin ilk yıllarında devam edilmiştir. Vergilendirilmede kolaylık ve basitlik ilkesi öne geçmiştir. Vergilendirmede genellik ve ekonomik güç esaslarına ters düşen uygulamalara devam edilmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği yıl vergi gelirleri içinde dolaysız vergi %48, dolaylı vergi %52 oranında iken daha sonraki yıllarda dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payının % 77'lere kadar yükseldiğini görmekteyiz.

Vergi gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasılaya oranı aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle verilmiştir.

**TABLO -3-**  
**VERGİ GELİRLERİNİN GSMH'ya % ORANI**  
**(Milyon TL.)**

| Yıllar | Vergi Gelirleri (Milyon TL.) | GSMH (Milyon TL.) | % Oranı |
|--------|------------------------------|-------------------|---------|
| 1923   | 95.3                         | 952.6             | 10.0    |
| 1924   | 115.2                        | 1.203.8           | 9.5     |
| 1925   | 138.3                        | 1.525.6           | 9.0     |
| 1926   | 149.4                        | 1.650.5           | 9.0     |
| 1927   | 163.4                        | 1.471.2           | 11.1    |
| 1928   | 180.1                        | 1.632.5           | 11.0    |
| 1929   | 182.5                        | 2.073.1           | 8.8     |
| 1930   | 164.6                        | 1.580.5           | 10.4    |
| 1931   | 141.4                        | 1.171.2           | 18.2    |

|      |       |         |      |
|------|-------|---------|------|
| 1932 | 214.3 | 1.171.2 | 18.2 |
| 1933 | 156.5 | 1.141.4 | 13.7 |
| 1934 | 143.6 | 1.216.1 | 11.8 |
| 1935 | 155.0 | 1.310.0 | 11.8 |
| 1936 | 135.4 | 1.695.0 | 7.9  |
| 1937 | 163.1 | 1.806.5 | 9.0  |
| 1938 | 203.2 | 2.063.7 | 10.7 |

Kaynak : Uçar Demirkan, Türkiye'de Uygulanan Maliye Piyasaları ve Sanayileşme, Maliye Tetkik Kurulu Yayını 1979, Ankara, S:23-25

Türk ekonomisinde liberal yaklaşımın ağır bastığı 1923-1932 yılları itibariyle incelendiğinde, Devletin Milli Gelirden aldığı pay düşüktür. Bu şekilde bir vergi politikası izlenmesi, özel kesime sermaye ve yatırım imkânları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu da o dönemde izlenen ekonomik politika bakımından yerinde bir uygulamadır. Aynı tabloda devletçi ekonomi politikasının uygulandığı 1933-1938 yılları itibariyle incelendiğinde Devletin Milli Gelirden daha çok pay almaya çabaladığı dönemi göstermektedir. Bu şekilde Devletin elinde toplanan zorunlu birikimler ile Devlet yatırımlarına hız verildiği görülmektedir. Tablonun son yıllarında özellikle de 1936 ve 1937 yıllarında vergilerin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki oranının düşmesi, bu yıllarda bazı vergilerin İl Özel İdarelerine devredilmesi ile bu yıllarda Gayri Safi Milli Hasılda görülen yükselmelerden kaynaklanmaktadır.

**TABLO -4-**  
**VERGİ YÜKÜ**

| YILLAR | GSMH<br>(Milyar TL) | VERGİ GELİRLERİ<br>(Milyar TL) | VERGİ YÜKÜ<br>(%) |
|--------|---------------------|--------------------------------|-------------------|
| 1925   | 1.53                | 0.14                           | 9.1               |
| 1926   | 1.65                | 0.15                           | 9.0               |
| 1927   | 1.47                | 0.16                           | 11.1              |
| 1928   | 1.63                | 0.18                           | 11.0              |
| 1929   | 2.07                | 0.18                           | 8.8               |
| 1930   | 1.58                | 0.16                           | 10.4              |

|      |      |      |      |
|------|------|------|------|
| 1931 | 1.39 | 0.14 | 10.2 |
| 1932 | 1.17 | 0.16 | 13.8 |
| 1933 | 1.14 | 0.16 | 13.7 |
| 1934 | 1.22 | 0.14 | 11.8 |
| 1935 | 1.31 | 0.15 | 11.8 |
| 1936 | 1.70 | 0.14 | 8.0  |
| 1937 | 1.81 | 0.16 | 9.0  |
| 1938 | 1.90 | 0.20 | 10.7 |

Kaynak : H.U.K 50. Yıl Armağanı ANK. 1995 Tablo : 17

Tabloda yer alan rakamların kısa bir özetini yapacak olursak; vergi yükü oranı %10 civarında olup Dünya Ekonomik Buhran döneminde Gayri Safi Milli Hasıla değerindeki düşümlere bağlı olarak vergi yükünde artışlar görülmektedir.

## TARIM

Osmanlı Devletinden gelen tarıma uygulanan ağır vergiler vardı. Osmanlı vergi sisteminde kapitülasyonlardan yararlanan yabancı tüccarlar hiç vergi ödemezken, sanayi ve ticari kesiminde vergi yükü tarıma göre çok hafifti. Cumhuriyet ilan edildiğinde tarım kesiminden; Âşar (toprak ürünlerinden), Ağnam (hayvanlardan) ve Arazi Vergisi adıyla başlıca üç büyük ve kapsamlı vergi alınmaktaydı.

Cumhuriyetin ilanından sonra, ilk devrim mali konuda ve tarım kesimine yönelik gerçekleştirilerek Âşar kaldırılmıştır. Âşarın yerine Mahsulatı Araziye adıyla toprak ürünleri vergisi alınmaya başlandı. Ancak uygulamada sorunlar yaratınca 1926 yılında yerini İstihlak Vergisine bıraktı. Osmanlı Devletinden bu yana uygulaması süren Arazi Vergisi 1931 yılında günün koşullarına göre değişikliğe uğramıştır. Ağnam Resmi de 1924 yılında yerini Sayım Kanunu'na bırakmıştı. Sayım Kanunu da sayım defterine kaydedilen hayvan başına alınan bir vergi uygulaması getirmişti. Devlet bütçesinde önemli bir yeri olan bu vergi, tahsilat sistemindeki zorluklar nedeniyle uygulamadaki sıkıntıları giderememiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında çıkartılan Tarık Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun ile başlayan, 1925 yılında Yol Mükellefiyeti Kanununa dönüştürülen ve 1929 yılında Şose ve Köprüler Kanunu ile 1952 yılına kadar uygulamada kalan yol vergisi, nüfusun çoğunluğunun köylerde yaşaması ve ödeme biçimi bakımından daha ziyade tarım kesimini ilgilendiriyordu. Toplumun her

kesiminden parasal olarak veya emek karşılığı tahsil edilen yol vergisi, Cumhuriyetimizin ilk çeyreğinde en çok tartışılan mali uygulamalardan biri olmuştur. Atatürk döneminde dört yıl ara ile üç defa isim değiştiren yol vergisi, tüm çabalara rağmen yakınmaları giderecek uygulama sistemine kavuşamamıştır.

Tarım kesiminin ağırlıklı ürünü olan buğdayın, 1931 yılında yüksek rekoltesi nedeniyle fiyatların düşmesine yol açmıştı. Buğday fiyatlarını yüksek tutmak için 1932 yılında çıkartılan kanun ile Hükümet, gerek görmesi halinde tespit edeceği fiyatlarla Ziraat Bankası aracılığıyla buğday alım satım yetkisini almıştır.

Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli Meclis açış konuşmasında;

*" Milli ekonominin temelli ziraattır. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yapılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır...*

*Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmayacaktır."*(25)

Tarımsal kalkınmaya ve köylünün refah düzeyinin yükseltilmesine ilişkin, Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu görüşlerini her seferinde belirtmiştir. Bu görüşler ışığında tarım kesimine verilen önem ekonomik ve mali yönden özendirici hükümleri de zaman içinde getirmiştir.

Makineleşmenin tarım kesimine girmesini sağlamak için 1926 yılında 752 sayılı kanunla; gümrük, tüketim ve tekel resimlerine muafiyet getirilmiştir. Diğer bir vergi muafiyeti de 1930 yılında tohumluk ithaline getirilmişti. 1931 yılında Pulluk Kanunu ile pulluk üretimine teşvik sağlandı. Ziraat Kredisi Kooperatif Kanunu ile Tarım Satış Kooperatifler ve Birlikleri Hakkında Kanun, tarım kesiminde kooperatifçiliği özendirici çabalardan örneklerdir.

Tarım kesimine, Atatürk döneminde verilen önem sadece vergi muafiyetleri ve indirimleriyle sınırlı kalmamıştır. Ziraat Bankası kanalıyla tarım kesimine eskisine oranla daha fazla tarımsal kredi verilmesiyle, ilkel ve geleneksel üretim yapısının, teknik gelişmeleri kullanacak yapıya dönüşmesi amaçlanmıştır.

(25) Atatürk'ün Söylev ve Demeçler, I, s.394.

**TABLO -5-**  
**ZİRAAT BANKASI TARIMSAL KREDİLERİ**  
**(Milyon TL)**  
**Kredi**

| Yıllar | (1)  | (2)  |
|--------|------|------|
| 1924   | 17,0 | 16,4 |
| 1925   | 19,9 | 15,5 |
| 1926   | 20,5 | 16,3 |
| 1927   | 20,4 | 17,1 |
| 1928   | 26,8 | 29,1 |
| 1929   | 27,2 | 25,9 |
| 1930   | 35,7 | 40,3 |
| 1931   | 34,6 | 25,5 |
| 1932   | 33,6 | 21,5 |
| 1933   | 34,2 | 20,7 |
| 1934   | 32,9 | 21,3 |
| 1935   | 31,9 | 24,5 |
| 1936   | 33,4 | 31,1 |
| 1937   | 37,6 | 33,3 |
| 1938   | -    | 44,0 |

Kaynak : (1) Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik S:62.

(2) Gülten Kazgan, Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Ögütlemeler, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları" içinde S:247.

Yukarıdaki tabloda yer alan tarımsal krediler, yüzyıllar boyunca ekonomik yönden desteksiz bırakılan, sadece savaşlarda hatırlanan köylülerin, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte manevî ilginin yanısıra, ekonomik destekten de yoksun bırakılmadıklarını göstermektedir. Atatürk dönemi maliyesi, kıt malî kaynaklara karşın, tarım kesimine büyük ölçüde kredi ayırarak tarımsal kalkınmaya verdiği önemi kanıtlamıştır.

## **TİCARET**

Kemal Atatürk, ülkenin ticaretine ilişkin görüşlerini de bir çok konuşmasında açıklamıştır; Yine bir konuşmasında Atatürk, elde edilen ürünlerin değişimi ve sermayenin gelişmesi için ticaretin ve tüccarın önemini şöyle vurguluyordu;

"... Maḥsulât ve mamulâtın mübadelâtı ve servete inkılâbı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağıyar elinde kalması, memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bâis olur...." (26)

Konya tüccarlarıyla 20 Mart 1923 tarihinde yaptığı konuşmada Atatürk ticaret konusundaki görüşlerini belirtirken kapitülasyonlar, dış ekonomik ilişkiler, Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük ekonomik önemi olan yollar konusunda da açıklamalarda bulunmuştu.

"... Efendiler, ticaret hakkındaki düşünceleri iki şekilde tesbit eyliyorum. Biri bugüne ait ve bu günün istilzam ettiği düşünceler, diğeri âtiye ait yani sulhten sonra milletin arzu ve âmâline ait düşünceler. Eğer bugün için ticaretimiz hakkında ne düşünüyorsun diye sorarsanız, bu suale bir tek cevap vereceğim. Bugün için düşündüğüm yegâne şey kapitülasyonlardır. Maddeten, fiilen, kanla kaldırılmış olan kapitülasyonların bir daha dirilmemek üzere ademe gömülmesini temin etmektir. Ticaretimizin de, sanayimizin de, her nevi iktisadiyatımızın da inkişaf ve taalisi ancak bunun ile kairdir. (27)

Yukarıda yer alan konuşmalardan da anlaşıldığı üzere Cumhuriyet Devletinin ticaretinin yabancıların elinde olmasından rahatsızlık duyulmaktadır. Ticarete ilişkin yapılacak işler kısa ve uzun vadeli olarak iki aşamada düşünülmektedir. Kısa vadede kapitülasyonları kaldırmak, uzun vadede de ülke ticaretinin yerli tüccarların eline geçmesini sağlamaktır.

Ülke ticaretinin yabancıların egemenliğinde olduğundan ülkede sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Bu nedenle ekonomik kalkınmaya ulaşabilmek ve ülke egemenliğine sahip olmak için ekonomik ve mali alanda gelişmenin gerektiği bilince hakim olmaktadır.

(26) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.111

(27) A.g.e. s.136

**TABLO -6-**  
**İTHALAT VE İHRACAT**

| YILLAR | İTHALAT | İHRACAT | İHRACAT/GSMH (%) | İTH-İHR.FARKI |
|--------|---------|---------|------------------|---------------|
| 1925   | 129     | 103     | 12,4             | -26           |
| 1926   | 121     | 96      | 11,1             | -25           |
| 1927   | 108     | 81      | 10,6             | -27           |
| 1928   | 114     | 88      | 10,6             | -26           |
| 1929   | 124     | 75      | 7,3              | -49           |
| 1930   | 70      | 71      | 9,8              | 1             |
| 1931   | 69      | 60      | 8,8              | 0             |
| 1932   | 41      | 48      | 8,4              | 7             |
| 1933   | 45      | 58      | 8,2              | 13            |
| 1934   | 69      | 73      | 7,4              | 4             |
| 1935   | 71      | 76      | 7,0              | 5             |
| 1936   | 74      | 96      | 6,8              | 22            |
| 1937   | 91      | 109     | 7,4              | 18            |
| 1938   | 119     | 115     | 7,6              | -4            |

Kaynak : Hesap Uzmanları Kurulu 50. Yıl Armağanı, Ankara 1995, Tablo:3

İhracat ve ithalatın seyri 1923-1938 yılları arasındaki ekonomik gelişmelere uygun değişim göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere ihracat ve ithalat rakamları yüksek seviyelerde değildir. Dünya Ekonomik Buhranından itibaren de bariz düşmeler görülmektedir. Ancak dış ticaret uygulanan ekonomik politikanın gereği, ilk dört yıldan sonra genellikle artı sonuç vermiştir.

**TABLO -7-**  
**GAYRİ SAFİ MİLLİ HASIL**

| YILLAR | GSMH        | GSMH (CARİ)        |
|--------|-------------|--------------------|
|        | (MİLYAR TL) | KİŞİBAŞINA (DOLAR) |
| 1925   | 1,53        | 69,7               |
| 1926   | 1,65        | 73,9               |
| 1927   | 1,47        | 64,8               |
| 1928   | 1,63        | 59,4               |
| 1929   | 2,07        | 73,9               |
| 1930   | 1,58        | 55,2               |

|      |      |      |
|------|------|------|
| 1931 | 1,39 | 47,6 |
| 1932 | 1,17 | 39,2 |
| 1933 | 1,14 | 44,7 |
| 1934 | 1,22 | 46,2 |
| 1935 | 1,31 | 49,2 |
| 1936 | 1,70 | 52,5 |
| 1937 | 1,81 | 65,5 |
| 1938 | 1,90 | 88,4 |

Kaynak: Hesap Uzmanları Kurulu 50. Yıl Armağanı, Ankara 1995, Tablo 1 ve Tablo 17'den aktarma.

Birinci Dünya Savaşının ve Kurtuluş Savaşının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi silinmeden, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi üzerinde Dünya Ekonomik Buhranının kara bulutları görünmeye başlamıştı. Az gelişmiş ekonomik yapıya sahip olunması ve ekonominin ağırlıklı olarak tarıma dayanması milli hasıla üzerinde olumsuz etki yaratmıştı. Devletin ekonomiye bütün yönleriyle girmesi ve ekonomik seferberlik çabalarına rağmen tablodanda izlendiği gibi ancak dönemin son yıllarında ekonomik göstergelerde artışlar dikkati çekmektedir.

## BANKACILIK

Cumhuriyetin başlangıcında, kredi piyasaları yabancı mali araçların elindeydi. Birinci Dünya Savaşında enflasyon ve pahalılık halkın tasarrufunu eritmişti. 1914 yılında veya daha önce altın parayı mevduat olarak yatırımlara bankaların kağıt iade etmeleri, halkın bankacılık sistemine karşı güveni sarsmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel kesim bankacılığına daha fazla önem verilmişti. Bunun ilk örneği de Türkiye İş Bankasının kuruluşudur. Atatürk, 1924 yılında 1 milyon sermayesinin 250 bin lirası da bizzat kendisi tarafından konulmak suretiyle kurduğu İş Bankasının başına Celal Bayar'ı getirmişti.

Atatürk "*bilhassa para her türlü vasıtanın üstünde, bir mevcudiyet silahıdır.*" demek suretiyle para değerinin korunmasına verdiği önemi belirtmiştir. Bu dönemde her türlü olumsuzluklara rağmen Türk parasının değerinin korunması, hatta artması sağlanmıştır. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse Devlet yatırımlarının hızlandığı dönemde emisyonun bir finansman aracı olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. 1919 yılında 158 milyon lira olan tedavüldeki banknotlar, 20 yıl içinde sadece 36 milyon lira artarak 1938 yılında 194 milyon liraya yükselmiştir.<sup>(28)</sup>

(28) Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı, s. 325

1929 Dünya Ekonomik Buhranının ve ithal artışının etkisiyle dış ticaret açığı büyümüş ve paranın değerinde düşme görülmüştür. Bu nedenle 1929 yılında menkul kıymetler borsası millileştirilmiş. 1930 yılında Hükümete para değerinin korunması amacıyla geniş yetki verilmiştir. Ayrıca Maliye Bakanlığının ve 13 bankanın katılımıyla 1 milyon İngiliz Sterlininden oluşan bir konsorsiyum kurulmuş. Merkez Bankasının faaliyete geçmesine kadar Türk Lirasının değerini desteklemiştir. 1933 yılında Mevduat Koruma Kanunu ile bankaların kuruluş, çalışma ve denetimi konusunda bazı esaslar getirilerek Devletin müdahalesi sağlanmış, ödünç para verme işlerini düzenleyen Kanun çıkartılmış ve 1936 yılında Bankalar Kanunu ile bankacılık sistemi yeniden düzenlenerek gelişmesi sağlanmıştır. 1924 yılında 20 banka mevcutken, 1937 yılında 47'si milli, 15'i yabancı olmak üzere 62 banka bulunmaktaydı.

Gerek ülke çapında uygulanan millileştirme politikası, gerekse sıkı para politikası, Osmanlı bankasının fonksiyonu ile çelişiyor ve milli bir Merkez Bankasının gereğini gündeme getiriyordu. Atatürk, T.C.Merkez Bankası'nın kurulmasına büyük önem verdiğini 1 Kasım 1928 tarihli Meclis açış konuşmasında şöyle dile getiriyordu;

*"Cumhuriyetin kâğıt parasının değiştirilmesi hitam bulmuştur. Cumhuriyet Bankasının bu sene zarfında açılmasına muvaffakiyetiniz, yüksek ve esaslı icraatınıza hakikaten iftihar olunacak bir ilave olacaktır."*(29)

Atatürk bankanın kuruluş hazırlıkları sürerken 1 Kasım 1930 tarihinde Meclis açış konuşmasında;

*"Cumhuriyet Merkez Bankasının tesisi ve hisse senetlerinin vatandaşlara arzı pek yakındır. Memleketin hem mali, hem iktisadi büyük bir vasıtası olacak olan bu milli müesseseye vatandaşların ciddi alaka göstereceklerine şüphemiz yoktur."*(30)

diyerek Merkez Bankasının önemini vurguluyor, vatandaşın hisse senedi almasını teşvik ediyordu.

Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde Meclis açış konuşmasında kredi kuruluşlarının önemini şöyle belirtiyordu;

(29) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.358.

(30) A.g.e. s.364-365

*"Küçük esnaf ve büyük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuza verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin, normal şartlar altında, ucuzlatılmasına çalışmak da çok önemlidir.(31)*

Atatürk'ün, küçük esnafa ve sanayicilere ucuz ve kolay kredi verebilecek bir kuruluşun gereğini belirten konuşmasından kısa bir süre sonra, 1938 yılında Halk Bankası, 3 milyon lira sermaye ile Halk Sandıkları kurmuş, küçük de olsa bir kredi banka sistemi yaratmıştır.

### **BORÇLANMA VE YABANCI SERMAYE**

Bir İmparatorluğun mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş aşamasında bir çok iç ve dış sorunla mücadele ediyordu. Bunlara ilave olarak da devlet içinde bir devlet konumuna gelen Düyun-u Umumiye ve bu kurumun yönetimindeki dış borçlardı. Lozan Konferasında Düyun-u Umumiye İdaresinin tasfiyesi tartışılan ve karar verilmesinde sıkıntı yaratan konulardan biriydi. Osmanlı Devleti'nin borçlarının bölüştürülmesi, ana para ve yıllık faizin belirlenmesi ile ödemenin yapılacağı para birimi uzun görüşmelere konu olmuştur. Paris Anlaşmasına göre Yeni Türk Devletinin hissesine düşen borç tutarı 108 altın liraydı. Türkiye borç ödemelerinin altın esasına göre hesaplanmasını kabul etmiştir. Buna karşılık yıllık ödemelerde belli oranlarda azalma olacaktı.

Ülkenin mali bütünlüğüne uygun görülmeyen 1928 Anlaşmasındaki hükümlerin değiştirilmesi, Türkiye tarafından gündeme getirildi. Günün ekonomik ve mali koşullarında borçların ödemesindeki imkânsızlığın anlaşılması nedeniyle 1933 Anlaşması kabul edilerek borç ödemesinde rahatlatma sağlandı.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Tekalifi Milliye Emirleri (Ulusal Vergi Buyrukları)'yla yapılan iç borçların tasfiye edilmesi için 1924 yılında Mahsup Kanunu çıkartıldı ve 1926 yılında borçlar kapatıldı.

Atatürk yabancı sermayeyi ülke koşulları açısından değerlendiriyor ve ülkenin ekonomik kalkınması için gerekli görüyordu. İstanbul basın temsilcileri ile yaptığı bir görüşmede ekonomik açıdan yabancı sermayeyi şöyle değerlendiriyordu.

-----  
(31) A.g.e. s.397

"... Bu saydığım teşebbüsâtı iktisadiye ve sınaiye içinde bahsettiğim şirketlerin, istiklâl ve hâkimiyeti milliyemize hürmetkâr milletlerin emniyetle hükûmetimizle temas eylemeleri ve kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebilecekleri söylemeye hacet yoktur. Filhakika memleketimizi az bir zamanda mâmur etmek için milletimizin gayrı kâfi sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vesaitinden, ihtisasından istifade etmek hakikî menfaatimiz iktizasındandır. Hükûmetimiz, izahına lüzum olmıyan esasatın riayetkârı kalacak olan her devlet ve millete karşı bu hususta emniyet ve samimiyetle ahzı mevki edecektir." (32)

Ülke sermayesinin ekonomik kalkınma için yeterli olmadığını gören Atatürk , bu nedenle dış ülkelerin sermayesinden, araçlarından ve uzmanlığından yararlanmak gerektiği görüşündedir. Türkiye İktisat Kongre'sinin açış konuşmasında Atatürk yabancı sermaye konusundaki görüşlerini şöyle belirtiyordu;

"Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sâyemize ve serveti sabitemize inzımam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil. Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmî mânasiyle denebilir ki, devlet ve hükûmet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahil buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz." (33)

Atatürk Bursa'ya yaptığı bir ziyaretinde de yabancı sermaye konusunda sorulan bir soruya cevaben; ülkenin yollardan yoksun, şehirleri yıkık, köylerin perişan bir durumda olduğunu; limanlara, fabrikalara sahip olmadığını; madenlerimizi işletemediğimizi belirttikten sonra bunlardan yeterince yararlanmak için bir takım önlemler almak zorunda olduğumuzu, bu arada yabancı sermayenin zararlı olmayacak şekilde ülkemize girmesine izin vermek gerektiğini söylüyordu. Ancak yabancı sermayenin girdiği yerlerde verdiği zararlara değinerek Hindistan Türk ve İslam İmparatorluğu'nun bir İngiliz arazi şirketine verilen ayrıcalık sonucunda yıkıldığını belirtiyordu. (34)

(32) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.57.

(33) A.g.e. s. 109

(34) A.g.e. s. 67

Atatürk 1 Mart 1922 tarihli Meclis açış konuşmasında dış borçlar konusuna deyinmiş ve ülkenin ekonomik kalkınmayı sağlayacak mali gücünün olmadığını yönetimi israfı ve tüketime sevk etmeyecek bayındırlık ve üretimi artıracak, halkın refahını sağlayacak, gelir kaynaklarını geliştirecek özelliklerdeki dış borçlanmalara taraftar olduğunu vurgulamıştır.<sup>(35)</sup>

Atatürk gerek iç borçlanmaya gerekse dış borçlanmaya taraftar değildir. Devletin bütçe imkanları dahilinde, denk bütçe prensibine sadık kalarak yönetilmesi esasını benimsemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik kalkınmanın özel girişimciler aracılığıyla ve özkaynaklarla gerçekleştirilme-ye çalışılmıştır. Ancak devletçilik uygulamasının ağır bastığı yıllarda iç ve dış borçlanmalara gidildiği görülmektedir.

Demiryolu yapımını finanse edebilmek için 1933 yılında 12 milyon Liralık Ergani İstikrazı, 1934 yılında 30 milyon Liralık Sivas-Erzurum İstikrazı yapılmıştır. 1938 yılında ise 8,2 milyon Liralık ikramiyeli istikraz ise 1918 borcunun konversiyonunda kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk dış kredisi 15 Haziran 1930 tarihinde "Kibrit İstikrazı" adıyla alındı. Krediyi açan kibrit fabrikası kuracak bir Amerikan firması idi. Hükümet, bedeli kibrit tekelinden ödenecek 10 milyon Liralık tahvili firmaya verdi. Karşılığını peşin tahsil ederek, altına çevirdi ve yatırımlar için kaynak oluşturdu. 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden 8 milyon Dolar dış borç sağlanarak ekonomik kalkınmanın finansmanına aktarılmıştır. 1938 yılında İngiltere'den sağlanan 16 milyon İngiliz Sterlini dış borç ise savunma sahasında kullanılmıştır.

## EKONOMİK VE MALİ BAĞIMSIZLIK

Atatürk Cumhuriyetin temellerinin atıldığı yıllarda yaptığı konuşmalarda ekonomi ve ekonomi devletine ilişkin görüşlerini sık sık dile getiriyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarından beri ekonomimizin karşısındaki en büyük engel olan kapitülasyonlar konusunda Chicago Tribün muhabirine Atatürk verdiği demeçte, Yeni Türk Devletinin tavrını aşağıdaki şekilde açıklıyordu;

*"Kapitülasyonların hiç bir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adli, mali veya askeri kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz."*<sup>(36)</sup>

(35) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 227

(36) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 45

Osmanlı Devletinin yıkılışına ve ülkenin parçalanışının ekonomik yönü "emperyalist ve kapitalist alemin" serbest rekabetin ve kendilerine tanınan ayrıcalıkların sağladığı imkanlardan son haddine kadar yararlanmalıdır. Atatürk Osmanlı döneminde uygulanan yanlış ekonomik ve mali politikalara karşıt olarak ilkeler ortaya koymuştur. Ortaya konan ekonomik mali politikaların temelinde "tam bağımsızlık" ve "ulusal egemenlik" ilkeleri yer almaktadır.

Ekonomik ve mali politikalar belirlenirken yeni bir anlayış ortaya konmuştur. Bu yeni anlayışın ana noktaları şunlardır;

-Yeni Devletin temelini ekonomi ve ekonomi devleti oluşturacaktı. Atatürk 16.1.1923 tarihinde İstanbul Basın temsilcilerine verdiği demeçte;

*"... yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kurulacaktır..."*

*Fakat yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır."(37)*

diyerek ekonominin Yeni Türk Devletindeki önemini vurguluyordu;

Kurtuluş Savaşında elde edilen büyük başarıların arkasından ekonomik alandaki başarıların önemini Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında şöyle açıklıyordu;

*"Siyasi, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı nafiayı tesbit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsîn ve tevsii lâzımdır..."(38)*

Ekonominin planlı ve programlı olması, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenmesi, ülke ihtiyaçlarını doğrudan ilgilendiren konularda "devletleştirmelere" gidilmesi ilkesi benimsenmiştir.

(37) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 56-57

(38) A.g.e. s. 107

Tarım, sanayi ve ticaretin ülke çıkarları yönünden geliştirilmesi ve ulaşım yollarının ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları da gözetilerek karşılayacak duruma getirilecektir.

Ekonomik gelişmeyi sağlayacak çalışmalar, uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılmış, uygulamaya konarak yıllarca izlenecek bir programla olacaktır.

Ekonomik alanda başarılı olabilmek için ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek ilkelere dayanan bir program üzerinde görüş birliğine varılması ve uyumlu bir biçimde programın uygulanması zorunludur.

Ülkenin ekonomik kalkınması ve halkın refaha ulaşması için sanayinin büyümesi ve yaygınlaştırılması zorunludur. Sanayileşmenin gelişmesi için koruyucu önlemler alınmasının yanısıra tarım sanayi işbirliği içinde ve ticaretin de emin ellerde olması gerekmektedir.

Ekonomik mali konularda ülkenin bağımsız olması halinde ancak tam bağımsızlıktan sözedilebileceğini belirten Atatürk; Devletin her kurumunun ancak ekonomik ve mali güçle ayakta kalabileceğini, ülkenin maliyesi bağımsız olmadığı zaman bütün hayat damarlarının felç olacağını şöyle dile getirmektedir;

*"Bugünkü mücahedatımızın gayesi istiklâli tamdır. İstiklâliyetin tamamıyeti ise ancak istiklâli malî ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca o devletin bütün şubâtı hayatiyesinde istiklâl meflûçtur. Çünkü her uzv-u devlet ancak kuvve-i maliye ile yaşar."*(39)•

(39) Cihan Duru v.d., Atatürk Dönemi Maliye Politikası I, s. 442